

Олександр КОСТЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України

Олена КОСТЕНКО,
аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВОВИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ (про співвідношення категорій прав і обов'язків людини у світлі соціально-натуралістичної концепції права)

Ключові слова: соціально-натуралістична концепція права; права людини; обов'язки людини; правовий лібералізм; правова культура людини; правовий громадянин.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є співвідношення свободи і безпеки людей у сучасному суспільстві. Ця проблема полягає у тому, щоб віднайти спосіб, як розширювати свободу людей, не знижуючи рівень їхньої безпеки. Її вирішення, на нашу думку, можливе лише на основі розвитку доктрини прав людини.

На даний час дедалі більш очевидним стає поширення у світі феномену зловживання правами людини. Сваволя та ілюзії, які виявляються у вигляді зловживання правами людини, становлять реальну загрозу для сучасної цивілізації. Цим зловживанням сприяють, зокрема, неправильні (застарілі) уявлення про суть прав людини.

Сьогодні надзвичайного поширення набувають правові ілюзії, тобто спотворення уявлень про права людини, зумовлені так званим «правовим позитивізмом». Правовий позитивізм – це ідеологія, яка джерелом прав людини вважає чийсь волю і свідомість, ігноруючи існування незалежних від волі і свідомості людей природних (надлюдських) законів, які і визначають права людини. Усунення цих ілюзорних уявлень є нагальною потребою, що актуалізується для

нас як виклик нового часу. Відповіддю на цей виклик має бути пошук нової, антипозитивістської концепції прав людини, яка виключала б користування правами людини з позиції сваволі та ілюзій.

Для того, щоб знайти критерій, який дасть змогу розрізнити справжні права і псевдоправа людини, тобто уявні права людини, засновані на правовому позитивізмі, потрібно вирішити так зване «основне питання» концепції прав людини, по-новому інтерпретуючи ідею природного права, на якій ця концепція повинна ґрунтуватися. Як методологічний інструмент для цього пропонується застосувати так званий принцип соціального натуралізму, що полягає у такій формулі: «Соціальні феномени так само природні, як і фізичні, і біологічні, – вони породжуються Матір'ю-Природою і існують за її законами» [1]. На основі принципу соціального натуралізму має розвиватися так звана «теорія трьох природ», згідно з якою соціум – це «третьа» природа, що існує поряд з фізичною природою («перша» природа) і біологічною природою («друга» природа). Якщо існують «три природи», то, відповідно, мають існувати і три види законів природи: 1) «закони фізичної природи», за

якими існують фізичні явища; 2) «законо біологічної» природи, за якими існують біологічні явища; 3) «законо соціальної природи», за якими існують соціальні явища. Ідея існування «законов соціальної природи» є основою *соціально-натуралістичної концепції права*, згідно з якою *право – це закон соціальної природи, втілені у законодавстві (чи в інших «позитивних» формах існування правових норм)*.

На нашу думку, саме виходячи з цієї концепції і слід вирішувати так зване «основне питання» концепції прав людини. Його можна сформулювати наступним чином: «Права людини – це «породження» соціальної природи чи волі та свідомості людей, чи того і іншого?» Вирішення цього питання можливе в світлі юриспруденції нового типу, заснованої на соціально-натуралістичній концепції права, тобто в світлі «натуралістичної» юриспруденції. Згідно з нею *права людини – це свобода людини жити за природними законами суспільного життя, тобто за законами соціальної природи (так званої «третьої природи»), забезпечена шляхом закріплення її в законодавчих актах (чи в інших «позитивних» формах існування правових норм)*. Поширення останнім часом зловживань, які маскуються під цю свободу, тобто зловживань «правами людини», закріпленими у вигляді чинного законодавства, є новим викликом для сучасної цивілізації, на який можна відповісти лише через подальший розвиток концепції прав людини.

Як же слід розвивати концепцію прав людини в контексті «натуралістичної» юриспруденції, щоб забезпечити протидію зловживанням правами людини?

На нашу думку, розвиток антипозитивістської, тобто натуралістської концепції прав людини пов'язаний з концепцією *правового лібералізму*, яка засновується на вирішенні світоглядної проблеми «що є свобода?» Інакше кажучи, без правильного уявлення про феномен «свободи», у тому числі «правової свободи», не можна скласти правильного уявлення про феномен «прав людини». І навпаки, спотворене уявлення про свободу породжує спотворене уявлення про права людини. Наприклад, позитивістське уявлення про свободу породжує неправиль-

не уявлення про те, що існує право людини на одностатевий шлюб. Відповідно, виходячи з цього протиприродного уявлення про свободу людини, законодавці деяких країн приймають законодавчі акти, що легалізують одностатеві шлюби.

Уявлення про «свободу» пов'язані з уявленнями про «закон». Вчення про свободу людини у суспільстві називається *лібералізмом*. У світлі теорії «трьох природ» «основне питання» лібералізму може бути сформульоване так: «Що є першоджерелом свободи: людське законодавство чи закони соціальної природи?». Вирішувати це питання слід, на наш погляд, з допомогою соціально-натуралістичної концепції права. Згідно з цією концепцією закони соціальної природи є природним джерелом: 1) природної свободи людини і 2) природних обов'язків людини. Ще Дж. Локк розвивав ідею про існування «закону природи», який надає людині свободу і накладає на неї обов'язки [2]. Закон соціальної природи є спільним коренем для свобод і обов'язків людини. Таким чином існує сполучність природних свобод і обов'язків людини – з одного впливає інше і навпаки. Ігнорування цієї сполучності призводить до спотворення як уявлень про свободу, так і уявлень про обов'язки людини. Отже, для розвитку натуралістичної концепції прав людини, що здатна протистояти правовому позитивізму, слід спиратися також на принцип сполучності природних свобод і природних обов'язків людини, які породжуються спільними для них законами соціальної природи.

Зазначене положення може бути також основою для розвитку натуралістичної концепції правового лібералізму, що є альтернативою позитивістській концепції правового лібералізму.

Відповідно до зазначеного так званий «соціально-натуралістичний» лібералізм (протилежний «позитивістському» лібералізму) – це ідеологія, заснована на уявленні, що свободою людини є можливість жити за законами соціальної природи, сполучена із обов'язками, які накладаються на неї цим же законом. Воля і свідомість законодавця мають виходити з цього, створюючи таке законодавство, що стосується прав людини,

яке б якнайкраще узгоджувалося із законами соціальної природи. Так вимагає концепція соціально-натуралістичного правового лібералізму. Це сприятиме усуненню позитивістських недоліків законодавства, які створюють умови для зловживань правами людини.

Закони соціальної природи – *істинне джерело* природних свобод і природних обов'язків людини, що доповнюють одне одного. Це положення є основою *соціально-натуралістичної концепції прав людини*. Згідно з ним саме по собі писане чи неписане законодавство (нормотворчість людей) – не є джерелом права, а лише соціальним інструментом для підкорення людей законам соціальної природи. Чим краще цей інструмент узгоджений із законами соціальної природи, тим краще він виконує свою роль. Це критерій розвитку і досконалості чинного законодавства, що являє собою прояв волі і свідомості людей.

Виходячи з викладеного, доктрина «натуралістичної» юриспруденції, заснованої на соціально-натуралістичній концепції права, вказує на те, що для протидії свавіллю і ілюзіям, які виявляються у вигляді зловживань правами людини, поняття «природних прав людини» слід доповнити поняттям «природних обов'язків людини». Відповідно до «натуралістичної» юриспруденції, природні обов'язки людини – це обов'язки, які накладаються на людину природними законами суспільного життя (тобто «законами соціальної природи»), закріпленими у законодавчих актах. Природні закони суспільного життя людей (у тому числі закони так званого «природного права») визначають поведінку людей через «механізм» волі і свідомості людини. У соціальному житті людини вказані закони трансформуються в «природні права людини» і «природні обов'язки людини».

Узгодженість волі і свідомості особи з природними законами суспільного життя людей, і зокрема із законами природного права, за якими існує людське суспільство, утворює феномен, який називається *правовою культурою людини*. Ця правова культура людини може бути також представлена як єдність «природних прав» і «природних

обов'язків». Визначена у такий спосіб правова культура людей є радикальним засобом протидії зловживанням правами людини. А репресія може бути лише паліативним засобом. З цього можна зробити висновок, що формула забезпечення прав людини має бути такою: «правова культура громадян плюс репресія за порушення прав людини». Без правової культури використання законодавства про права людини стає проявом сваволі та ілюзій у вигляді зловживань правами людини. З принципу соціального натуралізму також випливає постулат: «Культура – мати порядку!» Зокрема, правова культура є «матір'ю» такого правового порядку, при якому лише і можуть бути забезпечені права людини.

Виходячи з представленої таким чином концепції прав людини, критерій для розрізнення прав людини і псевдоправ людини можна визначити як «природність-проти-природність»: права людини – це права, які відповідають законам соціальної природи, а «права» людини, які не відповідають цим законам, є псевдоправами. За цим критерієм і слід визначати прояви сваволі та ілюзій у вигляді різних зловживань. І вимога легалізації одностатевих шлюбів, і «зрівнялівка» (під виглядом гендерної рівності) чоловіків та жінок, і експлуатація підприємцем найнятих робітників, і поширення журналістом в корисливих цілях інформації, отриманої з використанням свого статусу, – все це слід визначати як зловживання правами людини за тим критерієм, що така поведінка є проти-природною, тобто такою, що суперечить законам соціальної природи. Критерій «природності-проти-природності» слід застосовувати у всіх випадках при визначенні прав людини. Наприклад, застосування цього критерію для тлумачення п. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, в якій наголошується, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства», дає підстави для висновку: одностатевий шлюб проти-природний і тому не може існувати право людини на одностатевий шлюб – це псевдо-право. Легалізація одностатевих шлюбів, як і створення одностатевих «сімей», суперечить законам соціальної природи, а укладання такого шлюбу є проявом комплексу

сваволі та ілюзій у вигляді зловживання правами людини.

За допомогою критерію «природності-протиприродності» слід вирішувати також проблему: «Чи є нормою в контексті прав людини поділ народу на «еліту» і «масу»?» З позиції «натуралістичної» юриспруденції, заснованої на соціально-натуралістичній концепції права, такий поділ є нормою суспільного життя, тобто не є порушенням прав людини, якщо він відбувається за законами соціальної природи, тобто за критерієм більшої чи меншої розвиненості соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури людей. Люди з вищою соціальною культурою утворюють «еліту» народу, природна роль якої полягає у тому, щоб «вести» за собою іншу частину народу шляхом соціального прогресу, а інша частина народу утворює «масу», природна роль якої полягає у тому, щоб «тягнутися» за «елітою». І в цьому немає перешкоди для реалізації прав людини. Навпаки, це сприяє їх реалізації. Те ж саме можна сказати про поділ людей на багатих і бідних, якщо цей поділ відбувається природним чином, тобто не як результат прояву сваволі та ілюзій людей, а за природними законами економіки, зокрема за законом економічної конкуренції. Протиприродним, а значить таким, що порушує права людини, слід визнати експлуатації людини людиною, тому що це суперечить природним законам економіки. Нормальною економікою є та, в якій експлуатація людини людиною витісняється розвиненою економічною конкуренцією в умовах вільного ринку, – це радикальний природний засіб проти експлуатації (а не революція, як пропонував К. Маркс).

Представлена таким чином концепція прав людини, заснована на «натуралістичній» юриспруденції, дає змогу адекватно відповідати на виклики нового часу, зокрема на такі актуальні питання, як «соціальна диференціація людей і права людини», «конку-

ренція між людьми і права людини», «статова диференціація людей і права людини» тощо. Чи є перешкодою для реалізації прав людини поділ людей на «еліту» і «масу», на конкурентоспроможних і неконкурентоспроможних, на чоловіків і жінок? На ці та подібні до них питання з позиції, сформульованої відповідно до «натуралістичної» юриспруденції концепції прав людини, слід відповісти так: все, що узгоджується із законами соціальної природи, не може бути перешкодою до забезпечення прав людини, а все, що не узгоджується з ними, є такою перешкодою. Більше того, слід визнати такою, що перешкоджає забезпеченню прав людини, соціальну «зрівнялівку» людей, тобто штучне стирання різниці між «елітою» і «масою», конкурентоспроможними та неконкурентоспроможними людьми, чоловіками і жінками, тому що це суперечить законам соціальної природи.

Концепція прав людини, заснована на «натуралістичній» юриспруденції, також дає можливість по-новому вирішити проблему взаємодії громадянського суспільства і правової держави. Ця взаємодія може і повинна здійснюватися на основі прояву в поведінці громадян органічної єдності природних прав і природних обов'язків людини. Така єдність створюється шляхом формування так званого «правового громадянина». *«Правовий громадянин» – це громадянин, який має правову культуру, засновану на освоєнні ним природних прав і природних обов'язків людини».*

Лише за наявності фігури «правового громадянина» утворюється громадянське суспільство і правова держава, здатні ефективно забезпечувати правопорядок. Тому «правового громадянина» слід визнати основою прогресивного правопорядку. А без правопорядку не може бути благополуччя людей у суспільстві. Інтерпретація в світлі соціально-натуралістичної концепції права досвіду, наприклад, європейських країн неспростовно свідчить про це.

Список використаних джерел:

1. Детальніше про принцип соціального натуралізму див., зокрема: Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу / Костенко О.М. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
2. Локк Дж. Опыт о законе природы: сочинения: в 3 т. / Локк Дж. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 3–53.

*Олександр КОСТЕНКО,
Олена КОСТЕНКО*

**ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВОВИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ
(про співвідношення категорій прав і обов'язків людини
у світлі соціально-натуралістичної концепції права)**

Резюме

На основі соціально-натуралістичної концепції права констатуються «позитивістські» недоліки сучасних уявлень про права людини і пропонуються шляхи їх усунення.

*Александр КОСТЕНКО,
Елена КОСТЕНКО*

**ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ПРАВОВОЙ ЛИБЕРАЛИЗМ
(о соотношении категорий прав и обязанностей человека
в свете социально-натуралистической концепции права)**

Резюме

На основе социально-натуралистической концепции права констатируются «позитивистские» пороки современных представлений о правах человека и предлагаются пути их устранения.

*Oleksandr KOSTENKO,
Olena KOSTENKO*

**HUMAN RIGHTS AND LEGAL LIBERALISM
(correlation of human rights and duties categories
in social naturalistic conception of law)**

Summary

The «positivist» defects of modern human rights ideas are stated on the basis of social naturalistic conception of law. The ways of their elimination are suggested in the article.